

TOHIR MALIK ASARLARIDAGI LINGVOKULTUROLOGIK BIRLIKLAR.

Davronova Surayyo Mardon qizi

Annotatsiya: *Shbu maqolada Lingvokulturologik birliklar hamda ularning Tohir Malik asarlaridagi o'rne haqida so'z boradi.*

Kalit so'zlar: *Tohir Malik, Gulxan, gazeta, Shaytanat, qissa, asar, yozuvchi, til, madaniyat, muloqot.*

Tohir Malik (asl ismi Hobilov Tohir Abdumalikovich) — taniqli o'zbek yozuvchisi. O'zbek adabiy fantastikasining asoschilaridan biri, ma'rifat arbobi. „Do'stlik“ ordeni va „O'zbekiston xalq yozuvchisi“ faxriy unvoni sohibi. 1946-yilning 27-dekabrida Toshkent shahrida ziyoli oilasida dunyoga kelgan. Toshkent Davlat Universiteti (hozirgi O'zbekiston Milliy Universiteti)ning jurnalistika fakulteti kechki bo'limida o'qib, kunduzi qurilish ishlarida qatnashgan. 1966-yildan beri O'zbekiston radiosida, gazeta va jurnallar tahririyatida, O'zbekiston yozuvchilar uyushmasida, nashriyotlarda faoliyat yuritgan. Hozirgi kunda „Sharq“ NMAK Bosh tahririyatida muharrir.

Dastlabki hikoyasi 1960-yilda Gulxan jurnalida chop etiladi. Birinchi yirik asari — „Hikmat afandining o'limi“ (1972). „Zaharli g'ubor“ (1974), „Falak“ (1975), „Somon yo'li elchilari“ (1978), „Chorrahada qolgan odamlar“ (1982), „Bir ko'cha, bir kecha“ (1983), „Alvido, bolalik“ (1989), „So'nggi o'q“ (1990), „Ov“ (1995) kabi ilmiy-fantastik, sarguzasht qissalari mashhur. „So'nggi o'q“ kissasi asosida 7 qismli telefilm (1994) yaratilgan. „Qaldirg'och“ (1987) epik asari Abdulla Avloniy taqdiri misolida 20-yillar o'zbek ziyolilarining shakllanishi haqida bahs yuritadi. „Mehmon tuyg'ular“ (2003) nomli xotira, yodnoma, adabiy maqolalar to'plamida adabiy jarayondagi muammolar aks etgan. T. M. ning yozuvchi Mirzakalon Ismoilijodiy faoliyatini yorituvchi „Yozuvchining baxti va baxtsizligi“ (1988), Asqad Muxtor ijodini taxlil etuvchi „Sobir“ (2003), O'lmas Umarbekov ijodiga bag'ishlangan „Qiyomat qarzi“ (2002) hamda Abdulla Qodiriy romanlari taxlil etilgan „Ibrat maktabi“ (1993) badialari xam bor. Tohir Malik xujjatli kino sohasida xam faoliyat ko'rsatgan. Uning „Amir Temur davri adabiyoti“ (1998), „Varaxsha“ (1999), „Unvoni inson“ (1999), „Sohilsiz dentiz“ (2000), „Zulmat saltanati“, (2001), „Moshtabib“ (2002) siyenariylari asosida hujjatli filmlar ishlangan.

Shaytanat asarida jinoyat olamidagi voqealar fonida asosiy e'tibor asar qahramonlarining ruhiy dunyosini tahlil etishga karatilgan. Kishilarni jinoyatning razil olamidani ehtiyot bo'lishga chaqiruvchi ushbu ogohlantiruvchi asar mazmuni Tohir Malikning „Jinoyatning uzun yo'li“ (2004) ilmiy-tahliliy risolasida davom ettirilgan.

Hozirgacha yozuvchining 20 dan ortiq qissasi chop etildi. 1971 yilda chop etilgan „Hikmat afandining o'limi“ dan keyin „Falak“ (1976), „Somon yo'li elchilari“ (1976) tahayyul, ilmiy-tahayyul qissalari bosildi. „Chorrahada qolgan odamlar“ qissasida tahayyul va detektiv xususiyatlari seziladi. „Alvido bolalik“ (1989), „Qaldirg'och“

(1987) qissalarida muhim mavzu ishlanadi. Mutaqillik yillarida T.Malik „So‘nggi o‘q“ (1990), 4 qismdan iborat „Shaytanat“ (1994—2001), „Odam ovi“ (2001), „Charxralak“, „Murdalar garirmaydilar“ (1999) qissalarini chop ettirdi. Yozuvchi 20 asrdagi hayotni, kishilar taqdirini goh tahayyul, goh izchil xolis, goh detektiv yo‘sinda tasvirleydi. U qissa janri imkoniyatlarini uzluksiz boyitib bormoqda. 2002 yilda yozuvchining „Mehmon tuyg‘ular“ o‘ylari, „Jinoyatning uzun yo‘li“ risolasi chop etildi. Tohir Malikka „O‘zbekiston xalq yozuvchisi“ unvoni berilgan (2000). Mustaqillik yillarida eng ko‘p adadda kitob chop ettirgan Tohir Malikdir.

Yozuvchining bir qator asarlari kitobxonlar orasida o‘tkazilgan so‘rov asosida turli yillarda yillik mukofotlar bilan, xususan G‘afur G‘ulom nomidagi mukofotlar bilan taqdirlangan. Yoshlar tarbiyasiga oid asarlari inobatga olinib Maorif fidoyisi unvoni berilgan. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasining Prezidenti Islom Karimov farmoni bilan Do‘stlik ordeni va O‘zbekiston xalq yozuvchisi faxriy unvoni bilan taqdirlangan.

Ma‘lumki mamlakatimizda hozirgi vaqtda lingvokulturologiya jahon, xususan, rus tilshunosligida ham eng rivojlangan yo‘nalishlardan biri bo‘lib, bu borada bir qancha o‘quv qo‘llanmalar yaratilgan. Tilshunoslarning e‘tirof etishicha, ularning orasida eng mashhuri V.A.Maslova tomonidan yaratilgan o‘quv qo‘llanma hisoblanadi. Shuningdek, lingvokulturologik yondoshuvdagi tadqiqotlar o‘zbek tilshunosligida ham oxirgi o‘n yilliklarda paydo bo‘la boshladi. Masalan, Z.I.Saliyevaning nomzodlik ishi o‘zbek va fransuz tillaridagi sentensiya, ya‘ni axloqiy-ta‘limiy harakterdagi matnlarning milliy-madaniy xususiyatlariga bag‘ishlangan. Xususan, N.Mahmudov ayni sohaning eng asosiy tushunchalaridan bo‘lgan til va madaniyat haqida quyidagilarni yozadi: “Til va madaniyat deganda, ko‘pincha, “nutq madaniyati” deyiladigan muammo assotsiativ holda esga tushsa-da, bu ikki o‘rindagi madaniyatning aynanligini aslo ko‘rsatmaydi. Til va madaniyat deganda, odatda til orqali u yoki bu madaniyatni yoki aksincha, madaniyatni o‘rganish orqali u yoki bu tilni tushuntirish nazarda tutiladi, aniqroq qilib aytadigan bo‘lsak, lingvokulturologiyadagi madaniyatning ma‘nosi “aqliy-ma‘naviy yoki xo‘jalik faoliyatida erishilgan daraja, saviya emas, balki “kishilik jamiyatining ishlab chiqarish, ijtimoiy va ma‘naviy-ma‘rifiy hayotida qo‘lga kiritgan yutuqlari majmui demakdir. Ma‘lumki, lingvokulturologiya fanining obyektini xalq madaniyatining tilda yorqin ifodasini o‘zida namoyon etuvchi noekvivalent leksika va lakunlar, tilning stilistik jamlanmasi, til birliklarning miflashgan ko‘rinishlari: arxitip va miflar (asotir va rivoyatlar), tilda o‘z aksini topgan rasm-rusum va odatlar, tilning paremiologik fondi, til etalonlari, imo-ishora va ramzlar, tildagi o‘xshatish va metaforalar hamda o‘zbek nutq odatlari va nutqiy etiket shakllari tashkil etadi.

Ma‘lumki, lingvokulturologiya fanining obyektini xalq madaniyatining tilda yorqin ifodasini o‘zida namoyon etuvchi noekvivalent leksika va lakunlar, tilning stilistik jamlanmasi, til birliklarning miflashgan ko‘rinishlari: arxitip va miflar (asotir va rivoyatlar), tilda o‘z aksini topgan rasm-rusum va odatlar, tilning paremiologik fondi, til etalonlari, imo-ishora va ramzlar, tildagi o‘xshatish va metaforalar hamda o‘zbek nutq odatlari va nutqiy etiket shakllari tashkil etadi. Bu borada

lingvokulturologik obyekt bo'la oladigan maqollarni quyidagicha tahlil qilamiz va ularning nutqdagi o'rni haqida gaplashamiz. "Bir mayizni qirq kishi bo'lib yeydi". O'zbek xalqiga xos bo'lgan eng oliy xususiyatlardan biri ahillik, inoqlikdir. Bu bizga ajdodlarimizda singgan fazilatdir. Bir mayizni qirqqa bo'lib yeyishlik, o'zi yemay o'zgaga ilinishlik xalqimizga xos bo'lgan insoniy fazilatlarga ishora qiladi. " Bitta qaldirg'och kelgani bilan bahor bo'lmas". Qaldirg'och xalqimizda yaxshilik, qut-baraka elchisi sifatida e'zozlanadi. Shuningdek, u bahor darakchisi. Maqolning lug'aviy ma'nosiga e'tibor qiladigan bo'lsak, u mazmunan " Qars ikki qo'ldan chiqadi" maqoliga sinonim hisoblanadi va avvalgi maqolga hamohang tarzda uni to'ldiradi. Aynan qaldirg'och obrazining olinganiga sabab xalqimizda bu qushga nisbatan o'zgacha qarash, mehr tufayli. Bu esa maqolda etalon sifatida o'z aksini topgan. Ushbu lingvokulturologik birliklarning nutqdagi o'rni beqiyos hisoblanib gapirayotganimizda ularni aytishni xohlaymiz .Go'yoki ularsiz nutqimiz chiroyli bo'lmay qolganga o'xshab ko'rinadi .Chunki ular o'xshtishlar orqali so'z ma'nosini bezaydi. Ammo bu lingvokulturologik birliklarni ishlatishning o'z o'rni bor bo'lib ularni o'z o'nida mohirona qo'llay olish so'z boyligini oshiradi. Shuning uchun ham o'zbek xalqi purma'no so'zga, o'git-u naqlarga boy xalq sanaladi.

Tohir Malik taniqli tilshunos va madaniyat targ'ibotchisi bo'lib, o'z faoliyatini til va madaniy birlikni targ'ib qilishga bag'ishlagan. Uning fikricha, til odamlarni bog'lash va turli madaniyatlar o'rtasida tushunishni rivojlantirish uchun kuchli vositadir. Tohir Malik o'zining tadqiqoti va targ'iboti orqali tillar va madaniyatlar xilma-xilligini nishonlash orqali to'siqlarni yo'q qilish va uyg'unlikni targ'ib qilishni maqsad qilgan. Uning ishi hamjamiyatlar o'rtasidagi tafovutlarni bartaraf etish va global birlik tuyg'usini targ'ib qilishda muhim ta'sir ko'rsatdi.

Tohir Malik o'z asarlarida til va madaniy birliklarni o'rganishi bilan mashhur bo'lgan taniqli rassomdir. U ko'pincha chuqurroq ma'no va hikoyalarni etkazish uchun til va madaniyat elementlarini o'z ichiga oladi. Malik o'z san'ati orqali til va madaniyatning o'zaro bog'liqligini o'rganadi, ular bizning shaxsiyatimizni qanday shakllantirishi va qarashlarimizga ta'sir qilishini ta'kidlaydi. Uning asarlari ko'pincha til va madaniyat haqidagi an'anaviy tushunchalarni shubha ostiga qo'yadi, tomoshabinlarni o'zlarining madaniy va lingvistik kelib chiqishi haqida savol berishga va mulohaza qilishga chorlaydi. O'z san'atida til va madaniy birliklarni o'z ichiga olgan Malik rang-baranglikni targ'ib qiluvchi va muloqotga undaydigan boy va o'ylantiruvchi vizual tajriba yaratadi.

Tohir Malik lingvomadaniy birliklarni o'rganuvchi asarlari bilan tanilgan taniqli muallif. Lingvomadaniy birliklar til va madaniyatning o'zaro bog'liqligini bildiradi, bu erda til madaniy amaliyotlar, qadriyatlar va o'ziga xoslikni aks ettiradi va shakllantiradi. Tohir Malik asarlarida til va madaniyat o'rtasidagi murakkab munosabatni chuqur o'rganib, quyidagi jihatlarni ko'rsatadi:

1. Til madaniy ko'zgu sifatida: Tohir Malik tilning muayyan jamoa yoki jamiyatning madaniy nuanslari, an'analari va e'tiqodlarini qanday aks ettirishini

o'rganadi. U tildan foydalanish, idiomalar, maqollar va iboralar qanday qilib guruhning madaniy tuzilishini ochib berishini ko'rsatadi.

2. Madaniy asrab-avaylash va o'ziga xoslik: Malik asarlarida tilning madaniy meros va o'ziga xoslikni saqlashdagi o'rni ta'kidlangan. U dialekt, urg'u va mahalliy tillar kabi lingvistik elementlarning madaniyatning o'ziga xosligi va boyligiga qanday hissa qo'shishini o'rganadi.

3. Madaniyatlararo muloqot va tushunish: Tohir Malik turli til va madaniy guruhlar o'zaro ta'sirlashganda yuzaga keladigan qiyinchiliklar va imkoniyatlarni o'rganadi. Uning asarlari til to'siqlari, tushunmovchiliklar va madaniy sezgirlikning ahamiyati masalalariga bag'ishlangan madaniyatlararo muloqotning murakkabliklarini o'rganadi.

4. Til va ijtimoiy dinamika: Malikning asarlari tildan foydalanish jamiyatdagi ijtimoiy dinamikani qanday shakllantirishi mumkinligiga oydinlik kiritadi. U lingvistik tanlovlar, xushmuomalalik me'yorlari va muloqot uslublari ijtimoiy munosabatlar, kuch dinamikasi va ijtimoiy ierarxiyalarga qanday ta'sir qilishini tekshiradi.

5. Tilning jonlanishi va tilning yo'qolishi: Tohir Malik asarlarida tilning jonlanishi va til yo'qolishi mavzulari ham yoritilgan. U globallashuv, migratsiya va modernizatsiyaning mahalliy tillarga ta'siri hamda yo'qolib borayotgan tillarni saqlab qolish va jonlantirish sa'y-harakatlarini o'rganadi.

Tohir Malik o'zining lingvomadaniy birliklarni o'rganishi orqali o'quvchilarga til va madaniyat o'rtasidagi murakkab bog'lanishlarni chuqurroq tushunishni taklif qiladi, tilning bizning tasavvurlarimiz, o'zaro ta'sirlarimiz va madaniy o'ziga xosliklarimizni shakllantirishdagi ahamiyatini ta'kidlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1.Mahmudov N. Tilning mukammal tadqiqi yo'llarini izlab ... // O'zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 2012. 2.Nurmonov A. Sepir-Uorfning lingvistik nisbiylik nazariyasi haqida mulohazalar / O'zbek tilshunosligining dolzarb masalalari. – Toshkent, 2011.

3.Nurmonov A. Ovrupoda umumiy va qiyosiy tilshunoslikning maydonga kelishi // Nurmonov A. Tanlangan asarlar. 2-jild. –Toshkent, 2012.

4.Kenjayeveva S.E. O'zbek antroponimlarining semantik va sotsiolingvistik tadqiqi. -Toshkent , 2011.